

НАУКОВІ СТАТТІ

**Олена Кохановська¹,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права,
Навчально-науковий інститут права,
Київський Національний університет
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2925-0738>
e-mail: prof.e.kokhanovskaya@gmail.com**

УДК: 347.77; 347.132

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2026-8-1-5-24>

ІМПЕРАТИВНІ, ДИСПОЗИТИВНІ ТА ІНШІ ВИДИ НОРМ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЧИННОМУ І ОНОВЛЕНОМУ ЦК УКРАЇНИ, ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація

Статтю присвячено комплексному аналізу поняття, видів і змісту імперативних, диспозитивних та інших норм приватного права у регулюванні відносин інтелектуальної власності в чинному Цивільному кодексі України² та проєкті його оновленої версії³, а також практиці їх застосування, насамперед судами України. Дослідження враховує особливості розвитку інформаційного суспільства, яке зумовлює трансформацію підходів до правового регулювання у сфері інтелектуальної власності та актуалізує питання належної охорони й захисту прав її суб'єктів. Актуальність теми визначається наявністю розбіжностей між нормативною моделлю регулювання та правозастосовною практикою щодо імперативних і диспозитивних норм, попри імплементацію Україною міжнародних стандартів, зокрема актів Європейського Союзу, та здійснення рекодифікації цивільного законодавства. Водночас потребує з'ясування обґрунтованість вибору законодавцем відповідного типу норм для врегулювання особистих та майнових відносин інтелектуальної власності в умовах цифровізації та розвитку інформаційних відносин. Метою статті є визначення особливостей імперативних і диспозитивних норм з позиції забезпечення ефективності правового регулювання, а також формування висновків щодо підходів розробників

¹ Олена Кохановська, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

² Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 10.01.2026).

³ Порівняльна таблиця до Проєкту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень Книги четвертої». Проєкт для громадського обговорення. 2025р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga4.pdf>

оновленого ЦК України до вибору правових засобів та їхнього впливу на судову практику. Методологічну основу становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, системно-структурний методи та аналіз судових рішень. Обґрунтовується, що за значущості імперативних приписів у сфері охорони особистих немайнових прав творця визначальним залишається диспозитивний метод, заснований на юридичній рівності та автономії волі сторін.

Ключові слова: імперативні та диспозитивні норми, приватне право, право інтелектуальної власності, рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України, застосування норм судами, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми

Право будь-якого суспільства, як і у всі минулі часи, знаходить своє вираження у нормах, за допомогою яких приватні та публічні інтереси учасників відповідних відносин формуються у чітких правилах, що покликані сприяти задоволенню цих інтересів, а в подальшому перетворити бажане на дійсне – об'єктивні права і обов'язки в суб'єктивні. Вчасною, з огляду на триваючий в Україні процес рекодифікації цивільного законодавства, вбачається спроба звернутися до усталених теоретичних положень теорії приватного права і визначити, яким чином і за допомогою яких засобів це відбувається на нинішньому етапі, які саме норми застосовуються законодавцем для регулювання тих чи інших відносин у сфері інтелектуальної власності і який вплив це має на практику застосування чинного законодавства. Одночасно це сприяє більш чіткій і методологічно вірній роботі над створенням оновлених норм підгалузі права інтелектуальної власності в Книзі четвертій ЦК України і нормах законів, які приймаються або переглядаються у розвиток оновленої версії цієї книги. Зосередження уваги на сутності самих норм права інтелектуальної власності, їх приватноправовому чи публічно-правовому спрямуванні, особливостях і цілях, для яких вони формуються законодавцем, дозволяє детальніше з'ясувати права і обов'язки учасників як особистих, так і майнових відносин інтелектуальної власності, побудувати гармонійну структуру законодавства і вірно визначити в ньому місце тої чи іншої норми. Аналізуючи і піддаючи диференціації поняття суб'єктивного права інтелектуальної власності на різних етапах розвитку приватного права, цивілісти звертали увагу передусім на його особливості стосовно особистої і майнової складових, які потребують розрізнення, але існують у тісному зв'язку, одночасно суттєво відрізняючись від класичних майнових прав. Традиційно привертає увагу також сутність поняття «право на позов у процесуальному і матеріальному сенсі», яке пов'язано із поняттям суб'єктивного права інтелектуальної власності і в контексті цієї статті також потребує уваги щодо конкретних судових справ, в яких аналізуються і піддаються тлумаченню положення передусім імперативних і диспозитивних, а також інших норм права. Узагальнення практики Касаційного Цивільного Суду Верховного Суду (далі тут – КЦС ВС) по цій категорії справ – цьому підтвердження. Особливої гостроти усі окреслені проблеми набули в процесі оновлення вітчизняного цивільного законодавства, що пояснюється зверненням розробників до питань теорії приватного права, зокрема, до дискусій щодо єдності та диференціації норм цивільного законодавства, що покликані врегулювати сферу відносин інтелектуальної власності. Залученість до зазначеного процесу дозволяє зробити висновки щодо результатів кропіткої

роботи оновлення норм Книги четвертої ЦК України і того, що вдалося найкраще, а що потребує подальшого удосконалення, зокрема, через розуміння співвідношення приватних і публічних інтересів у нормах права інтелектуальної власності.

Аналіз останніх публікацій та досліджень, ступінь розробленості проблеми

Останні цивілістичні пошуки з заявленої теми більшою мірою присвячені дослідженню теорії нормотворчості як такої, специфіці норм, які обслуговують ті чи інші відносини при регулюванні окремих інститутів приватного права, проблемам інтересу у приватному праві й аналізу суб'єктивних цивільних прав, традиційно – охороні і захисту прав учасників приватноправових відносин відповідно до норм матеріального і процесуального права, а також їх застосуванню, зокрема у судовому порядку.

Такі видатні вчені, як В. А. Васильєва, І. В. Венедиктова, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, В. І. Жуков, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Я. М. Романюк, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон та ряд інших, не менш знахих цивілістів доклали багато зусиль у своїх наукових пошуках для того, щоб обґрунтувати теоретичні і практичні висновки з проблем теорії цивільного права, його норм та інститутів, розуміння механізму правового регулювання, тлумачення норм приватного права, особливостей регулювання приватних відносин, охорони і захисту прав їхніх учасників.

Специфіка права інтелектуальної власності пояснює більшу спеціалізацію учених і практиків, які аналізують вищезгадані проблеми з акцентом на авторське право, право промислової власності та інші його інститути й окремі об'єкти; при цьому аналіз норм присутній практично у кожній роботі такого спрямування, але загальнотеоретичних досліджень все ще недостатньо. Втім, можна з упевненістю стверджувати, що монографії й публікації Ю. М. Капіци, А. О. Кодинця, В. М. Коссака, В. І. Крата, І. В. Кривошеїної, Л. Р. Майданик, Н. М. Мироненко, Ю. В. Носіка, О. П. Орлюк, О. А. Підопригори, О. І. Харитонові, О. О. Штефан, І. Є. Якубівського, Г. Б. Яновицької, В. Л. Яроцького та цілої плеяди інших знахих науковців у сфері права інтелектуальної власності, і не тільки, свідчать про значний інтерес до аналізу як окремих норм права інтелектуальної власності, зокрема імперативних і диспозитивних, так і до проблем оновлення їх кодифікації у законодавстві України. Проте поза увагою дослідників залишились питання переваг і недоліків у використанні тих чи інших видів приватноправових норм для регулювання відносин інтелектуальної власності; практика застосування імперативних і диспозитивних норм у розрізі ефективного забезпечення за їх допомогою прав та інтересів учасників конкретних відносин авторського права, прав промислової власності, засобів індивідуалізації тощо, а також вплив сучасного інформаційного, майже постлюдського суспільства на вибір норм і методів регулювання відносин, які активно трансформуються в епоху цифровізації, автономних роботів і штучного інтелекту. Для написання статті також було використано матеріали Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁴,

⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27.06.2014 № 984_011 : в ред. від 14.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.01.2026).

Концепції оновлення цивільного законодавства України (далі тут – Концепція)⁵ і низка Директив ЄС і Парламенту ЄС, значний перелік яких надано у Концепції.⁶

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття і видів, особливостей норм приватного права, які складають інститут права інтелектуальної власності, формуванні теоретичних, методологічних і практичних висновків щодо різниці між врегулюванням цих відносин за допомогою імперативних або диспозитивних норм у чинному і перспективному законодавстві України, а також аналізі практики їх застосування. Досягнення мети дослідження передбачає вирішення ряду завдань, серед яких: 1) визначення поняття, основних видів і ознак норм приватного права, які регулюють відносини інтелектуальної власності у чинній і проекті оновленої Книги четвертої ЦК України; 2) з'ясування причин і наслідків вибору законодавцем імперативних або диспозитивних норм для врегулювання відповідних відносин у загальних положеннях і окремих інститутах права інтелектуальної власності; 3) аналіз практики застосування імперативних і диспозитивних норм судами України і зокрема КІС ВС та ряду інших, дотичних до них. На підставі проведеного аналізу зроблено висновки про особливості й причини обрання законодавцем імперативних або диспозитивних норм для врегулювання відносин інтелектуальної власності і наслідків такого вибору в процесі їх застосування, а також зроблено спробу спрогнозувати ефективність регулювання відносин інтелектуальної власності різними видами норм у загальних положеннях проекту оновленої Книги четвертої ЦК України.

Методи. У дослідженні застосовано формально-логічний метод для визначення підґрунтя проблематики, яка цікавить, та виявлення специфіки різних видів норм приватного права, які застосовуються для врегулювання відносин інтелектуальної власності. Обрання порівняльного методу надало можливість виявити спільні та відмінні риси між імперативними і диспозитивними нормами права інтелектуальної власності та порівняти чинні норми права інтелектуальної власності й такі, що пропонуються для оновлення Книги четвертої ЦК України, для визначення можливостей вдосконалення чинного законодавства. Метод аналізу застосовувався в процесі вивчення практики застосування імперативних і диспозитивних, а також, за необхідності, спеціальних норм приватного права у сфері інтелектуальної власності. З метою актуалізації інформації про останні законодавчі зміни, розміщені на офіційному сайті ВР України і наведені у порівняльній таблиці до оновленого ЦК України⁷, проведено системний аналіз цього законопроекту у порівнянні з чинним та рядом інших джерел. Також використовувались методи аналізу, аналогії, індукції, дедукції, синтезу

⁵ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Рекодифікація цивільного законодавства України, Київ, 2020 р. – 134 с.. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsiia.pdf> (дата звернення: 10.01.2026)

⁶ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Рекодифікація цивільного законодавства України, Київ, 2020 р. – С. 122–125. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsiia.pdf> (дата звернення: 10.01.2026)

⁷ Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги четвертої». Проект для громадського обговорення. 2025р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga4.pdf> (дата звернення: 10.01.2026)

та ряд інших для дослідження відібраного матеріалу і формулювання висновків щодо поточного й перспективного цивільно-правового регулювання відносин інтелектуальної власності та застосування імперативних і диспозитивних норм на практиці.

Результати

Підкреслюється, що для регулювання відносин інтелектуальної власності застосовуються різні види норм, серед яких важливу роль відіграють імперативні і диспозитивні норми, що покликані враховувати як приватний, так і публічний інтереси, якими керуються їх учасники. Робиться акцент як на різниці, так і на спільності використання обох видів норм для забезпечення єдності приватноправового регулювання у цій важливій сфері. Проаналізовано причини вибору варіанта врегулювання відносин інтелектуальної власності із врахуванням об'єкта охорони і потреб суб'єктів цих відносин за загальними підходами і стосовно конкретних інститутів права інтелектуальної власності, а також наслідки такого вибору. Практика судів і зокрема КЦС ВС свідчить про глибокий аналіз норм чинного законодавства у сфері, яка цікавить, і про необхідність тлумачення судом змісту імперативних та диспозитивних норм, а також інших видів норм, для всебічного і повного розгляду відповідних справ, їх особливостей для авторського права, права промислової власності, торговельних марок та інших відносин, які мають свою значну специфіку. Завданням приватноправової науки на сучасному етапі є вибір найефективніших варіантів систематизації і кодифікації як імперативних, так і диспозитивних та інших видів норм з метою забезпечення надійної охорони й захисту прав учасників відносин у сфері інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності.

Викладення основного матеріалу

Дослідження імперативних і диспозитивних норм права інтелектуальної власності зумовлене процесом оновлення вітчизняного цивільного законодавства на нинішньому етапі розвитку інформаційних відносин і потребою аналізу усього комплексу приватноправових норм із особливостями імперативного і диспозитивного змісту, а також їх ознак і особливостей. Ідеться передусім про норми чинної та проекту оновленої Книги четвертої ЦК України, аналіз яких дозволяє зробити висновки про різницю у меті й очікуваних наслідках врегулювання тих чи інших відносин інтелектуальної власності за допомогою відповідних норм права, а також про причини такого чи іншого вибору законодавця для отримання найбільшого ефекту від їх застосування для задоволення прав та інтересів суб'єктів приватних відносин у сфері права інтелектуальної власності, особливо з урахуванням переходу суспільства до розвиненого інформаційного, цифрового і майже постлюдського періоду свого розвитку. Воєнний стан в Україні також вимагає глибшого розуміння потреб кожної людини, використання найбільш вдалих варіантів поведінки кожної особи.

І. Особливість цивільно-правових відносин, як таких, що засновані на засадах рівності й автономії волі їх учасників, підтверджується тим, що у сфері інтелектуальної власності присутні як **норми** і їх втілення – приписи, що їх мають беззаперечно дотримуватись усі учасники таких відносин; так і такі, що надають особам свободу у виборі варіантів поведінки. Особливо відзначимо при цьому суттєвий ступінь узагальнення підходу до цивільно-правового регулювання саме норма-

ми ЦК України цих відносин, що свідчить про вже традиційну готовність цивілістів допустити деталізацію їх у спеціальних законах, присвячених передусім окремим об'єктам прав інтелектуальної власності, а також вказує на розуміння неминучості і в подальшому, після рекодифікації цивільного законодавства, появи нових норм, які можуть з'явитися на стику найбільш сучасних сфер суспільної діяльності – інформаційної й інтелектуальної, в тому числі – творчої. Це особливо важливо в часи, коли ведуться глибокі дослідження нових інформаційних об'єктів і явищ, таких як роботи, смарт-контракти, криптовалюти, штучний інтелект тощо, останній – ще й з поглибленим аналізом таких понять, як свідомість і самосвідомість, творчість, інтелект, емоції та інші характеристики, які йому приписують. Принагідно ряд дослідників сподіваються довести, що штучний інтелект, за допомогою якого виникають нові результати з ознаками, що притаманні інтелектуальній творчій діяльності, можна віднести до нового специфічного суб'єкта правовідносин, що є, на нашу думку, вельми проблематичним і недалекоглядним.

Саме поняття «пошта», яким ми будемо оперувати у цій статті, перекладається з латини як «накутник», тобто «елемент конструкції ящика, рамки, який закріплює їхні кути»⁸, має багато значень – і всі вони важливі для глибокого розуміння сутності цього непересічного явища у праві. Так, нормою в епістемології і філософії називають еталон, взірць, приклад⁹, а для юристів це – бажаний і ретельно відшукований еталон регулювання суспільних відносин і приклад поведінки для їх учасників; це взірць того, яким чином усі учасники відносин повинні поводитися, для того щоб якнайкраще здійснити свої права і виконати належно свої обов'язки; це приклад того, яким чином необхідно будувати правові відносини у демократичному суспільстві, в якому право однієї особи закінчується там, де починається право іншої особи, умовно – «ніс до носа», тобто повага до прав іншої людини має бути тією нормою, яку схвалюють і суспільство, і держава, й окремі громадяни та організації, які вони створюють. Норма – це також правило чи припис, який діє у певній сфері і вимагає свого виконання.¹⁰ У такому контексті йдеться не лише про зміст самої норми права, яке має бути правилом належної поведінки, але й формою, в якій втілюється цей зміст; можна сказати, що норма є важливою для суспільства правовою інформацією. «Писане право», яке втілює в життя норму права і поєднує її зміст з мовною формою

⁸ Ермоленко А. М., Отрешко Н. Б., Коталейчук С. П., Железняк М. Г., Іщенко О. С., Мірошниченко М. М., Білецький В. С. Норма. Енциклопедія Сучасної України : у 30 т. / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. Т. 23. (Вперше опубліковано 2021). URL: <https://esu.com.ua/article-74024> (дата звернення: 11.01.2026).

⁹ Словотвір. Електронний проєкт. Майданчик для пошуку, обговорення та відбору влучних відповідників до запозичених слів. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/norma> (дата звернення 11.01.2026)..

¹⁰ Ермоленко А. М., Отрешко Н. Б., Коталейчук С. П., Железняк М. Г., Іщенко О. С., Мірошниченко М. М., Білецький В. С. Норма. Енциклопедія Сучасної України : у 30 т. / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. Т. 23. (Вперше опубліковано 2021). URL: <https://esu.com.ua/article-74024> (дата звернення: 11.01.2026).

виразу, стає приписом, який відображає можливість передачі необхідної інформації про зміст норми у найефективнішій і багаторазово перевіреній формі письмового втілення мовних конструкцій. Норма – це також термін для позначення певної характеристики допустимого діапазону¹¹ – усередненого або середньостатистичного нормального очікуваного ефекту від її застосування. Такий усереднений середньостатистичний варіант відшукується ще на момент створення норми права і подальшого її закріплення у законодавстві, і, якщо усе зроблено вірно, то норма стане взірцем юридичної техніки і дотримання культури правової термінології, що дозволить належним чином забезпечити належний рівень прав і обов'язків усім суб'єктам правовідносин, надійно захистити їх у разі порушення.

В часи війни, яка відбувається в Україні вже 12 років, можна почути висловлювання, яке існує у військовій справі, про те, що кожен наказ має бути відданий таким чином, щоб не викликати жодних сумнівів у його змісті і розумітися з абсолютною ясністю тими, до кого він звернений. Якщо цього не добитися, то можна бути впевненими, що наказ буде сприйнятий невірно, а це означає – і невірно виконаний або не виконаний взагалі. Так само і з нормою права – необхідно прагнути до максимальної чистоти її змісту і форми, в якій вона втілена (припису), щоб уникнути небажаних різночитань і появи прогалів у праві.

Загальновизнаною і пріоритетною у сучасному цивільному праві вважається теорія про двоелементну структуру цивільно-правової норми, яка не містить конкретних моделей поведінки для учасників цивільних правовідносин і традиційно складається з гіпотези і диспозиції, в яких не закріплюються конкретні права, обов'язки та заборони, а отже, саме таку структуру ми сподіваємося знайти і у нормах, які регулюють відносини інтелектуальної власності, тобто таких, які знаходяться у сфері дії приватного права. Між тим, серед норм цивільного права можна вирізняти так звані відправні норми, норми-засади, норми-принципи, визначально-установчі норми, норми-дефініції, норми-презумпції, норми-преюдиції, норми-фікції, норми-фільтри і системозберігаючі та системоспрошуючі норми, оперативно-поширювальні (допоміжні, розпорядчі) та колізійні цивільно-правові норми¹². Класифікація таких норм відбувається з урахуванням переваг тої чи іншої якості, що, як можна пересвідчитись, має місце і для приватно-правових відносин інтелектуальної власності. Найвідомішим поділом, коріння якого сягає найдавніших часів, є поділ норм права на імперативні і диспозитивні, що пояснюється невщухаючими й до наших часів дискусіями щодо його сутності і значення, і які поглибилися у період оновлення цивільного законодавства, зокрема щодо формулювання норм загальних положень і окремих інститутів права інтелектуальної власності.

¹¹ Кохановська О. В. Цивільно-правова норма як загальнообов'язкове правило поведінки, як інформація і результат творчості. Вісник Національної академії правових наук України. 2018. № 2 С. 142–155 URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2_2018_%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-142-155.pdf

¹² Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2016. 38 с.

II. Імперативні і диспозитивні норми як явище з'явилися в період римського права, і саме в цей період приватно-правові норми стали поділятися на *jus cogens* (імперативно-правова норма) та *jus dispositivum* (диспозитивно-правова норма). Порушення норм обох видів вважалось неприпустимим і тягло за собою, зокрема якщо йшлося про договір, його недійсність в цілому або, як результат, – застосування певної санкції та інші негативні наслідки. При цьому обмеження свободи договірних правовідносин, які спричиняли норми *jus cogens*, були наслідком заборонних, владних чи негативних правових приписів, у той час як відступлення від диспозитивних норм вважалось прийнятним, оскільки сама природа таких норм вбачалась у встановленні правил на випадок їх прийняття за замовчуванням сторонами договору. Втім, мусимо підкреслити, що віднесення дихотомії імперативних і диспозитивних норм до часів римського права не повинне затмарити здобутки наукової правничої думки XIX–XX століть, коли розпочалася широка кодифікація приватного права і було запропоновано ґрунтовні класифікації норм права, приватного права зокрема. Важливо зазначити у контексті останнього зауваження, що згідно з вітчизняними дослідженнями: «На відміну від багатьох інших цивільно-правових інститутів, таких як речове право, зобов'язальне право, спадкове право, основи яких були закладені ще в римському приватному праві, право інтелектуальної власності почало формуватися значно пізніше – лише у XVII–XVIII століттях, коли в окремих країнах були прийняті перші закони у сфері авторського права і права на винахід».¹³ У зв'язку з цим актуальним було і залишається питання щодо юридичної природи норм права інтелектуальної власності і належності їх до владних або до таких, що надають вибір, можливостей. Вирішення даного питання щодо конкретних норм права інтелектуальної власності з точки зору їх імперативності чи диспозитивності має концептуальне значення для подальшого дослідження прав і обов'язків учасників таких відносин, забезпечення їх належної охорони і захисту.

Розвиток дихотомії норм права складає окрему ланку досліджень як у теорії права, так і в праві приватному, тому зазначимо лише, що українська правова система належить до системи країн континентального права, а тому має специфіку, яка полягає у використанні законодавцем системи правових приписів передусім в абстрактних формулюваннях писаних актів. Так, ЦК України, який є базовим приватно-правовим актом приватного права, містить як імперативні, так і диспозитивні норми різного виду.

ЦК України включає також так звані спеціалізовані норми, які не менш важливі для сфери права інтелектуальної власності, оскільки вони все більше знаходять своє закріплення у спеціальних нормативних актах, прийнятих у розвиток норм ЦК України, і нині їх найпершим призначенням є відповідність положенням міжнародних актів, значна кількість яких на сьогодні вже імплементована Верховною

¹³ Якубівський І. Є. Проблеми набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Львів, 2019. С. 50. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/dysertatsiia.pdf> (дата звернення: 11.01.2026).

Радою України і є частиною національного законодавства.¹⁴ Така спеціалізація законодавства у сфері права інтелектуальної власності спрямована також на більш швидкий і максимально ефективний процес його адаптації із законодавством Європейського Союзу.¹⁵ «Умовою ефективною імплементації Угоди про асоціацію, адаптації законодавства є встановлення та прийняття до уваги сукупності норм права ЄС, рішень Суду ЄС та норм законодавства держав-членів ЄС, що забезпечують функціонування відповідних інститутів охорони прав інтелектуальної власності. При реалізації Угоди про асоціацію істотним є запровадження однакового з ЄС правового режиму щодо охорони та захисту прав інтелектуальної власності в рамках поглибленої й всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, а також реалізації цілі асоціації з підтримки зусиль України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС (ст. 1 Угоди).»¹⁶

Оскільки Україною у цьому напрямку здійснено на сьогодні ретельну і всеосяжну за напрямками інтелектуальної власності роботу, розробники оновленої Книги четвертої ЦК України помітно скорочують кількість і узагальнюють, уточнюють зміст норм, які регулюють відносини інтелектуальної власності, залишаючи за кодифікованим актом приватно-правового спрямування переважно, або навіть виключно, роль акумулятора провідних ідей і принципів, усталених або найбільш актуальних і адаптованих до законодавства ЄС позицій.

Глибший аналіз понять «імперативний» і «диспозитивний» завжди приводить дослідників до необхідності визначитись із категоріями публічного і приватного, а звідси – також публічних і приватних інтересів, оскільки відомо, що підтримання балансу публічних та приватних інтересів у цивільному обороті вимагає створення

¹⁴ Див. наприклад: Directive 2006/116/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the term of protection of copyright and certain related rights (codified version) // Official Journal of the European Union. 2006. L 372. P. 12–18. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0116> (дата звернення: 27.02.2026). Directive 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights // Official Journal of the European Union. 2011. L 265. P. 1–5. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011L0077> (дата звернення: 27.02.2026). Directive 2006/116/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on the term of protection of copyright and certain related rights. // WIPO Lex. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/23486> (дата звернення: 11.01.2026).; Directive 2006/115/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property (codified version) // Official Journal of the European Union. 2006. L 376. P. 28–35. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/115/oj/eng> (дата звернення: 11.01.2026).

¹⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.01.2026).

¹⁶ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Рекодифікація цивільного законодавства України, Київ, 2020 рік. – 134 с. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsiia.pdf>

такого механізму правового регулювання немайнових і майнових відносин, у якому б не конфліктували принцип стабільності законодавства та об'єктивна необхідність його змін з метою враховувати весь комплекс потреб суспільства і окремих його членів на тому чи іншому етапі історичного розвитку. Отже, зазначені обставини зумовляють і у перспективі регулюючий вплив ЦК України як кодифікованого акту, який спирається не лише на диспозитивні, але й значною мірою на імперативні норми, які повинні виконуватися усіма учасниками цивільних правовідносин, більшість яких передбачені Книгою четвертою ЦК України. Це жодним чином не позбавляє учасників правовідносин інтелектуальної власності широко використовувати диспозитивний метод приватного права, а також спиратися на переваги, які несуть у собі диспозитивні норми, що спрямовані на вияв їхньої волі і надають можливість вибору між варіантами дій, запропонованими законодавцем і обумовленими обставинами диспозитивними нормами.

Щодо норм Книги четвертої ЦК України, порівняльна таблиця якої розміщена на офіційному сайті ВР України¹⁷, то їх аналіз доводить неможливість у більшості випадків з абсолютною впевненістю виокремити виключно імперативні чи диспозитивні норми. Таким чином, зміст тексту більшості з них тягне за собою необхідність логічного, теологічного, лексичного та іншого тлумачення. Звідси єдиною можливістю зрозуміти характер норми права інтелектуальної власності і досягнути їх правову природу є залучення до тлумачення таких норм права суду, як органу, який може надавати офіційні тлумачення і з урахуванням особливостей конкретних справ, специфіка і складність яких не потребують нині доведення. До слова, подібні проблеми зустрічаються як у правому стовпці таблиці, так і в лівому, де розміщені норми чинного ЦК України. Отже, коли ми ведемо мову про норми сучасного права інтелектуальної власності та їхній вплив на регулювання приватних відносин, то тут із впевненістю можна сказати тільки одне – що відносини інтелектуальної власності неможливо врегулювати лише за допомогою диспозитивних норм, якими закріплюється діяльність суб'єктів приватного права; важливим є також створення імперативних норм, які покликані поєднувати у собі більш, ніж колись раніше, інтереси держави, громадянського суспільства і окремих осіб, найважливішими серед яких є творці в широкому сенсі цього слова.

Це пояснюється рядом явних і менш наочних причин. Передусім, Конституція України визначає відповідальність держави перед людиною за свою діяльність і проголошує своїм головним обов'язком утвердження та забезпечення прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3 Конституції України), а в ст. 41 Конституції України закріплено право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. При цьому громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний

¹⁷ Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень Книги четвертої». Проект для громадського обговорення 2025р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga4.pdf> (дата звернення: 10.01.2026).

громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» (ст. 54 Конституції України¹⁸). Як бачимо, держава може втрутитись у приватні відносини, включивши до складу приватноправового інституту інтелектуальної власності імперативні правові норми і навіть застосувати за необхідності імператив. У ч. 3 ст. 418 ЦК України була і залишається практично незмінною норма, яка є відображенням згаданих конституційних норм, і сформульована вона на початку чітко як імперативна і тільки наприкінці містить уточнення щодо винятку із цього правила: «3. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи (в оновленому варіанті – або) обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених (відповідно – визначених) законом».

Отже, приватні правовідносини інтелектуальної власності засновані не лише на приватних інтересах окремих суб'єктів; в той же час на динаміку цих відносин суттєво впливають публічні інтереси, які у поєднанні з приватними здійснюють специфічний вплив на діяльність учасників цих відносин, а окремі явища інтелектуальної, у тому числі творчої, діяльності, формують цілісну систему цього інституту.

Непересічним, як ми переконались, є і державний інтерес у належному розвитку таких суспільних відносин. Можна сказати, що спільна робота держави, суспільства і окремих осіб допомагає ефективно не лише охороняти, але й захищати права та інтереси учасників. Усе наведене доводить, що суспільні відносини, яким присвячена ця стаття, найкраще врегульовані у своєму змісті, коли йдеться про поєднання приватних і публічних інтересів, вимагають обов'язкового нормативного оформлення і підкреслюють наявність об'єктивних підстав для включення до складу цивільного права імперативних правових норм сфери інтелектуальної власності. При цьому слід враховувати, що імперативні норми публічних галузей права відрізняються певним чином від таких у приватному праві як за спрямованістю регулювання, так і в сенсі процедур здійснення і застосування.

Зазначимо також для порівняння, що диспозитивні норми інтелектуальної власності врегульовують різні варіанти поведінки учасників таких відносин, які виникають на підставі юридичної рівності, ініціативи, яку проявляють сторони; втім, лише диспозитивних норм недостатньо, щоб створити надійну систему, яка б не допустила порушення законних прав та інтересів учасників таких відносин, зокрема тих, які становлять предмет регулювання цивільного права.

Звідси, як проміжний висновок, можна зазначити, що приватне законодавство у своїй основі спирається на диспозитивний метод правового регулювання, але формується не лише через диспозитивні, але й через імперативні норми, створюючи узгоджену гармонійну систему, яку інколи називають системою «стримувань і переваг» і яка дозволяє бути впевненим у стабільності цивільного обороту.

III. Наукові проблеми існування і застосування імперативних цивільно-правових норм у сфері права інтелектуальної власності – в центрі уваги розробників проекту

¹⁸ Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/> (дата звернення 10.01.2026)

Книги четвертої ЦК України і ряду науковців, серед яких можна назвати: І. В. Венедиктову, І. А. Діковську, Є. О. Євстигнєєву, Ю. М. Капіцу, А. М. Колодія, Я. М. Романюка та ряд інших. Актуальність питання належності імперативних цивільно-правових норм у сфері права інтелектуальної власності до правових засобів і правового регулятора надає необхідність формування на сучасному етапі оновлення цивільного законодавства усїєї відповідної нормативної бази і нормативно-правових меж, які б стимулювали учасників цих відносин до правомірної поведінки. Звернемо у зв'язку з цим увагу на місце, яке відведено в проєкті Книги четвертої ЦК України імперативним нормам, і який вплив це матиме на якість цивільно-правового регулювання відносин інтелектуальної власності і належне здійснення прав їхніми учасниками. Пам'ятаємо при цьому, що публічні інтереси мають відповідати приватним інтересам окремих осіб і суспільства в цілому. Оскільки цивільне право як система містить досить значну кількість імперативних правових норм для забезпечення стабільного цивільного обороту, це має бути притаманно і окремій його підгалузі – праву інтелектуальної власності. Незважаючи на те, що чітке й однозначне відмежування імперативних норм від диспозитивних неможливе (розробники оновленого ЦК України навіть не вважали за потрібне, як видно із закріплених у Книзі першій принципів цивільного законодавства, додати абсолютне законодавче застереження про належність норм приватного права до того чи іншого виду), – усунення різниці між цими групами норм навряд чи може бути подолано, допоки існує об'єктивна відмінність інтересів держави і приватних осіб, суспільства і приватних осіб, юридичних і фізичних осіб тощо.

Досліджуючи імперативні норми приватного права, наприклад, у сфері зобов'язальних правовідносин інтелектуальної власності, можна помітити, що з метою забезпечення захисту прав творця як слабшої сторони договірному зобов'язанню, його права виписуються настільки детально, наскільки це можливо, щоб цілком убезпечити його від будь-яких посягань як на результати інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності, так і на його особисті права. Імперативні норми у таких випадках виступають фактично гарантом реалізації наданих ними правових можливостей, якщо тільки учасники цих відносин не відмовляться від їх реалізації. Наприклад, ст. 1109 ЦК України щодо виду прав, способів використання, території і граничного строку ліцензійного договору – цьому підтвердження. Імперативний характер може бути притаманний не лише матеріальним, але й процесуальним нормам у сфері права інтелектуальної власності. Так, законодавство про ліцензування містить процедурні норми, так само як і законодавство у сфері державної реєстрації прав промислової власності, де формальні вимоги мають імперативний характер, причому їх дотримання спирається на міжнародні стандарти.

Серед імперативних норм, які використовуються у сфері регулювання відносин інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності, можна знайти абсолютно імперативні, застосування яких є обов'язковим для всіх учасників цивільно-правових відносин, незалежно від їх волі. Зокрема це окремі відправні цивільно-правові норми, які вирізняються помітним рівнем абстрагування, уособлюють основи їх правового регулювання і можуть поділятися, у свою чергу, на визначально-установчі, норми-засади, норми-принципи, норми-дефініції та значну кількість надімперативних норм, що пояснюється історично обумовленим високим рівнем міжнародної правової охорони, приклади яких

є як у ЦК України, так і в окремих законах. Імперативні норми встановлюють певні заборони, обмеження у сфері відносин інтелектуальної власності, або покладають обов'язки на учасників, які вдаються до протиправної поведінки; таким чином, ці норми виконують превентивну функцію. Тільки в загальних положеннях проєкту оновленої Книги четвертої ЦК України прикладами імперативних норм різних видів, із застереженнями щодо чіткості такої констатації, про які йшлося вище, є: ч. 2 і 3 ст. 418; ч. 1 і 2 ст. 419; ч. 1 ст. 420; і ч. 1 ст. 421; ч. 2 і 3 ст. 423; ч. 1 ст. 425; ч. 1 і 3 ст. 429; ч. 1 ст. 430; ч. 1 ст. 432 та ряд інших у сфері авторського права, прав промислової власності та ін.

Підкреслюючи різницю між регулюванням відносин в різних інститутах права інтелектуальної власності, звернемо увагу на значення доктрини приватного права, яку в цьому аспекті підкреслив КІС ВС у сфері інтелектуальної власності, який зазначив у своїй постанові від 16.06.2021 року про усталеність в цивілістичній доктрині твердження про те, що авторське право на твір виникає з моменту об'єктивізації твору. На думку суду, диспозитивний принцип приватного права втілений фактично у сфері авторського права як один із його принципів автоматичної охорони, незалежно від реєстрації, депонування, проведення експертиз та інших дій. Цим набуття авторського права істотно відрізняється, наприклад, від набуття прав на торговельну марку (ч. 1 ст. 494 ЦК України, ст. 10 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»¹⁹). За загальним правилом, в Україні застосовується реєстраційна система набуття прав на торговельну марку, що передбачає проведення формальної та кваліфікаційної експертизи²⁰; отже, і норми в такому випадку носять імперативний характер. Крім того, у Постанові КІС ВС від 26.01.2022 р.²¹ звертається увага на те, що часова сфера чинності виключних прав охоплює собою строк існування виключних прав на торговельну марку, який визначається державою (ст. 496 ЦК України) або ж міжнародними договорами (наприклад, ст. 6 Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 р.²²).

Дискусія певною мірою зберігається в теорії права щодо надімперативних норм, які пропонується найчастіше відносити до переліку абсолютно імперативних. Містяться вони переважно у міжнародних договорах, і згода на їх обов'язковість повинна бути надана Верховною Радою України для того, щоб вони стали частиною вітчизняного національного законодавства. Втім, у сфері інтелектуальної власності ця дискусія втрачає актуальність через міжнародний рівень правової охорони усіх об'єктів прав інтелектуальної власності, що відпочатково відрізняє її від інших інститутів приватного права і сприяє появі значної кількості надімперативних норм.

¹⁹ Про охорону прав на знаки для товарів і послуг. Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення 10.01.2026)

²⁰ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16.06.2021 р. у справі № 760/20855/16-ц. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/C021980?ed=2021_06_16 (дата звернення 10.01.2026)

²¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26.01.2022 р. у справі № 750/13341/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103282428> (дата звернення 10.01.2026)

²² Мадридська Угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134#Text (дата звернення: 11.01.2026)

Враховуючи, що імперативні норми у сфері відносин інтелектуальної власності є особливими, спрямованими на захист найцінніших проявів інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності, абсолютно імперативні норми так чи інакше обмежують свободу сторін договорів в авторському праві, праві промислової власності, і такі обмеження можуть стосуватися як самої свободи укласти договір, так і визначати його зміст, обирати контрагента, змінювати чи припиняти договір. Особливо це характерно для договорів у сфері промислової власності. Більш того, в ряді випадків йдеться і про обмеження свободи обирати застосовуване право.

Про імперативність норми свідчить її зміст, а також мета: наприклад, у нашому випадку – захищати як особливу цінність результати інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності і прав самих творців, винахідників тощо, що має вплив на соціальне життя суспільства, економічний добробут його членів, безпеку людини. Серед основних характеристик цих норм, через які вони можуть претендувати на окреме місце серед видів імперативних норм, можна назвати наступні: їх основна мета – запобігти протиправній поведінці учасників цивільно-правових відносин; вони мають превентивну функцію; завдяки їм суд отримує легальну можливість обмежити суб'єктів цивільних відносин у реалізації ними їхніх суб'єктивних цивільних прав; вони призначені для охорони встановленого правопорядку у суспільстві; вони належать до виду охоронних цивільно-правових норм; виконуючи їх, сторони можуть відступити від положень відповідної імперативної норми, яка існує щодо таких правовідносин, і передбачити у договорі інші норми виконання зобов'язань, але з урахуванням положень чинного ЦК України.

В той же час, вирішуючи, яка норма підлягає застосуванню (ст. 428 ЦК чи п. 3 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»²³), КЦС ВС у своїй Постанові від 08.11.2023 р.²⁴ зазначив, що потрібно застосовувати ч. 2 ст. 4 ЦК України, яка закріплює пріоритет норм ЦК України над нормами інших законів. Оскільки у п. 3 ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»²⁵ по-іншому визначено правові наслідки відсутності договору між суб'єктами прав на торговельну марку і він суперечить ст. 428 ЦК України, то з урахуванням правила про пріоритетність норм ЦК України над нормами інших законів, застосуванню підлягає ст. 428 ЦК України. В процесі оновлення не тільки ЦК України, але й спеціального приватного законодавства подібні невідповідності підлягають виправленню.

Аналізуючи практику застосування імперативних норм судом, зазначимо, що, наприклад, здійснюючи тлумачення на користь дійсності та ліцензійного договору, КЦС ВС у своїй Постанові від 13.04.2022 р.²⁶ зробив застереження про те, що пред-

²³ Про охорону прав на знаки для товарів і послуг. Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення 10.01.2026)

²⁴ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 08.11.2023 р. № 285/5070/20. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_08_11_2023_roku_u_spravi_285_5070_20/ (дата звернення 10.01.2026)

²⁵ Про охорону прав на знаки для товарів і послуг. Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення 10.01.2026)

²⁶ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13.04.2022 р. в спра-

метою ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладання договору не були чинними (ч. 5 ст. 1109 ЦК України), а умови ліцензійного договору, які суперечать положенням ЦК України, є нікчемними (ч. 9 ст. 1109 ЦК України). Йдеться, як бачимо, про імперативні норми саме щодо ліцензійного договору. В той же час КЦС ВС, здійснивши тлумачення цих норм, зробив висновок, що вимоги ч. 5 та ч. 9 ст. 1109 ЦК України розраховані на їх застосування до тих ситуацій, коли між сторонами вчинено ліцензійний договір. У разі, якщо вчинено непоіменований договір, то положення ч. 5 та ч. 9 ст. 1109 ЦК України не підлягають застосуванню.²⁷

Таким чином, вітчизняне законодавство містить переконаливо помітну кількість імперативних норм приватного права, які мають на меті стимулювання учасників правовідносин інтелектуальної власності до правомірної поведінки і законодавчо закріплюють чіткі приписи, що підлягають виконанню сторонами конкретних правовідносин в обов'язковому порядку. У свою чергу, ЦК України, маючи значну кількість імперативних норм інтелектуальної власності, створює чітку структуровану систему правил поведінки, які підлягають обов'язковому виконанню.

IV. Диспозитивні приватноправові норми у сфері права інтелектуальної власності є природними для цієї сфери відносин. Перший вид норм, які можна віднести до диспозитивних, — це такі, що закріплюються за допомогою нормативної форми, яка безпосередньо вказує на можливість її зміни учасниками відносин.

Серед таких норм зокрема такі, які визначають варіанти можливої поведінки і в яких зроблено відсилку на закон, зокрема на інші норми ЦК України або на спеціальний закон загалом чи конкретні положення такого спеціального закону; або на абстрактне посилання на закон, що його має відшукати сама особа, яка застосовує право. Диспозитивні норми можна розпізнати завдяки специфічним формулюванням: «за винятками, встановленими законом», або формулюванню «...якщо інше не передбачено (встановлено) договором/законом або домовленістю сторін (договором)», або закріплює на законодавчому рівні особливі винятки: «за винятками, встановленими законом...» тощо. Прикладами таких норм у проекті оновленої Книги четвертої ЦК України можна назвати, знов-таки з певними застереженнями щодо абсолютної чіткості у розрізненні норм приватного права, наступні: ч. 2 ст. 420; ч. 2 ст. 420-1; ч. 1 ст. 420-2; чч. 1 і 4 ст. 423; чч. 1–3 ст. 424; чч. 2 і 3 ст. 425; чч. 2–4 ст. 426; чч. 1–3 ст. 427; чч. 2 і 4 ст. 429; ч. 2 ст. 430; ч. 2 ст. 431; чч. 2 і 3 ст. 432 та ін.

Звертає на себе увагу Постанова КЦС ВС від 17.01.2024 р.²⁸ про рішення суду як джерело в аспекті аналізу диспозитивної норми ст. 426 ЦК України, в якій зокрема зазначається, що використання об'єкта права інтелектуальної власності іншою осо-

ві № 366/599/19. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_13_04_2022_roku_u_spravi_366_599_19/ (дата звернення 10.01.2025)

²⁷ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13.04.2022 р. в справі № 366/599/19. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_13_04_2022_roku_u_spravi_366_599_19/ (дата звернення 10.01.2025)

²⁸ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 17.01.2024 р. у справі № 308/7570/18-ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117473137> (дата звернення 01.2026)

бою здійснюється з дозволу особи, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності, крім випадків правомірного використання без такого дозволу, передбачених ЦК України. Суд роз'яснив, що через збалансовану автором систему дозволів та заборон він (автор) має змогу отримувати співмірну винагороду за те, що він створив твір. Між тим це не означає, що авторові гарантується контроль над будь-яким без винятку використанням його твору третьою особою, але визначає, що, по суті, кожна окрема фактична дія третьої особи в принципі має розглядатися як така, що охоплюється правом на використання та вимагає попередньої (не обов'язково прямо висловленої) згоди автора. Присутні й межі, які встановлюються щодо можливостей диспозитивних норм. При цьому вважається, що сторони у договорах сфери інтелектуальної власності самі мають змогу змінювати законодавчо визначене у нормі правило поведінки, дотримуючись, втім, меж такої зміни, зокрема щодо порядку, строку, розміру тощо.

Для правовідносин інтелектуальної власності навіть сьогодні, коли приватне законодавство ґрунтовно оновлюється і доповнюється, залишається юридично забезпечена можливість укласти договір — як передбачений нормами ЦК України, так і такий, що прямо ними не передбачений. Ідеться про непоіменовані договори, які, можливо, ще залишаться поза увагою законодавця, і тоді головне, чого мають дотримуватися учасники таких правовідносин, — це слідувати, щоб сутність та виконання таких договорів не суперечили принципам і змісту цивільного права, закріпленим як у Книзі першій загальних положень, так і в Книзі четвертій ЦК України.

V. Серед інших видів норм, особливо характерних саме для правовідносин інтелектуальної власності, увагу привертають **спеціалізовані норми**, які, формуючись на основі первинних, виправдано дістали назву похідних. Ґрунтуючись на вихідних нормах, що містять конкретні правила поведінки, такі норми охоплюють інші додаткові розпорядження, пропонуючи нові регулятивні якості для того, щоб якнайширше і якнайглибше охопити своїм впливом нові групи суспільних відносин, які постійно з'являються у царині інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності.

Як відомо із доктрини цивільного права, самотійно спеціалізовані норми не регулюють суспільні відносини, а мають скоріше додатковий характер, хоча спеціалісти у сфері промислової власності часто посилаються саме на спеціальне законодавство, активно використовуючи спеціалізовані норми, що можна пояснити необхідністю більш жорстко ставитися до технічних стандартів і формальних вимог. Значна кількість спеціалізованих норм міститься у законах, які деталізують норми Цивільного кодексу і присвячені окремим аспектам або об'єктам прав інтелектуальної власності.²⁹ Крім того, багато норм чинних законів у сфері права інтелектуальної власності аналізуються з точки зору відповідності їхнього змісту тлумаченню і роз'ясненням, які містяться у численних рішеннях Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ), які

²⁹ Див. наприклад: Про авторське право і суміжні права. Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX URL:// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення 10.01.2026)

Див. наприклад: Про охорону прав на винаходи і корисні моделі. Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення 10.01.2026)

консолідовано згадуються у Концепції³⁰ і повинні використовуватися вітчизняними судами в процесі їх застосування.

Висновки

Аналіз сутності й змісту різних видів норм приватного права інтелектуальної власності та їх застосування дозволяє зробити ряд висновків.

Підтримання балансу публічних та приватних інтересів у цивільному обороті вимагає створення такого механізму правового регулювання немайнових і майнових відносин, у якому б не конфліктували принцип стабільності законодавства і об'єктивна необхідність його змін з метою враховувати весь комплекс потреб суспільства і окремих його членів на тому чи іншому етапі історичного розвитку. Зазначені обставини зумовляють як нині, так і у перспективі регулюючий вплив ЦК України як кодифікованого акту, який спирається не лише на диспозитивні, але й значною мірою на імперативні норми, що повинні виконуватися всіма учасниками цивільних правовідносин, більшість яких передбачені Книгою четвертою ЦК України, що жодним чином не позбавляє учасників правовідносин інтелектуальної власності широко використовувати диспозитивний метод приватного права, а також спиратися на переваги, які несуть у собі диспозитивні норми, що спрямовані на вияв їхньої волі і надають можливість вибору між варіантами дій, запропонованих законодавцем і обумовленими обставинами диспозитивними нормами, а також обирати спеціальні норми, призначенням яких у цій сфері відносин є деталізація й інституалізація регулювання окремих інститутів права інтелектуальної власності.

Цивільне законодавство України в цілому виходить із загальної презумпції диспозитивності норм цивільного права, принципу диспозитивності та юридичної рівності сторін, але також із необхідності врегулювання відносин у сфері інтелектуальної власності за допомогою значної кількості імперативних норм, що пояснюється специфікою цієї складної підгалузі, яка поєднує дуже різні за змістом і потребами регулювання інститути.

Чітких критеріїв, які б дозволили з абсолютною впевненістю розрізнити імперативні і диспозитивні норми права інтелектуальної власності, так само як і норми приватного права загалом, немає. Основна увага за таких обставин має приділятися інтересу учасників таких відносин, які в одних випадках співпадають з інтересами держави, суспільства в цілому, а в інших — слугують індивідуальним потребам, особливо у випадках, коли це стосується найбільш вразливої або слабкої сторони — творців, винахідників та інших інтелектуальних, у тому числі творчих, осіб. Усунення різниці між цими групами норм навряд чи може бути подолано, допоки існує об'єктивна відмінність інтересів держави і приватних осіб, суспільства і приватних осіб, юридичних і фізичних осіб тощо.

Виходячи із сутності та призначення імперативних норм у сфері відносин інтелектуальної власності, вони займають важливе і самостійне місце серед інших норм цивільного права, що дозволяє керувати весь комплекс названого законодавства на

³⁰ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Рекодифікація цивільного законодавства України, Київ, 2020 рік. – С. 122–125. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsiia.pdf> (дата звернення 10.01.2026)

досягнення нормального стану відповідних інтелектуальних, в тому числі творчих, відносин у суспільстві.

Імперативні норми права інтелектуальної власності вирізняються рядом специфічних функцій впливу як на інші норми, так і на весь зміст цивільно-правового регулювання; звідси система стримувань і противаг у сфері права інтелектуальної власності формується нині, в тому числі й з метою оновлення цивільного законодавства, завдяки взаємозв'язку диспозитивних, імперативних та спеціалізованих цивільно-правових норм, які у поєднанні з диспозитивним методом цивільно-правового регулювання забезпечують надійну охорону і захист прав учасників приватних правовідносин, і зокрема її основного суб'єкта – творця. Судова практика останнього десятиліття слугує підтвердженням цим висновкам. Так само важлива у цьому сенсі стабільність цивільного обороту, яка досягається в тому числі на міжнародному рівні, з метою вирішення найбільш глобальних проблем інформаційного цифрового суспільства, яке швидко рухається в напрямку постлюдського.

REFERENCES:

- Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part, No. 984_011 (2014, June 27, as amended October 14, 2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
- Concept of Updating the Civil Code of Ukraine. *Recodification of the civil legislation of Ukraine* (2020). (pp. 122–125). Kyiv. <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsiiia.pdf> [in Ukrainian].
- European Parliament and Council of the European Union. (2006). *Directive 2006/116/EC of 12 December 2006 on the term of protection of copyright and certain related rights*. WIPO Lex. <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/23486>
- European Parliament and Council of the European Union. (2006). *Directive 2006/115/EC of 12 December 2006 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property (codified version)*. Official Journal of the European Union, L 376, 28–35. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/115/oj/eng>
- European Parliament and Council of the European Union. (2011). *Directive 2011/77/EU of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights*. Official Journal of the European Union, L 265, 1–5. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011L0077>
- Kokhanovska, O. V. (2018). The civil law norm as a universally binding rule of conduct, as information and the result of creativity. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* (2), 142–155. https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2_2018_%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-142-155.pdf [in Ukrainian].
- Law of Ukraine on the Protection of Rights to Inventions and Utility Models, No. 3687-XII (1993, December 15). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> [in Ukrainian].
- Law of Ukraine on the Protection of Rights to Marks for Goods and Services, No. 3689-XII (1993, December 15). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> [in Ukrainian].

- Law of Ukraine on Copyright and Related Rights, No. 2811-IX (2022, December 1). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
- Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks (1891, April 14). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134#Text
- Romaniuk, Ya. M. (2016). *Problems of the Application of Civil Law Provisions in Civil Court Proceedings in Ukraine* [Abstract of Doctoral dissertation, specialty 12.00.03 Civil law and civil procedure; family law; private international law, Yaroslav Mudryi National Law University]. Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian].
- Slovotvir. (n.d.). Norma [Web page]. <https://slovotvir.org.ua/words/norma> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2025) *Comparative table to the draft Law of Ukraine “On amendments to the Civil Code of Ukraine in connection with the updating (recodification) of the provisions of Book Four” (public discussion draft)*. <https://www.rada.gov.ua/files/knyga4.pd> [in Ukrainian].
- Yakubivskyyi, I. Ye. (2019). *Problemy nabuttia, zdïisnennia ta zakhystu mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini* [Doctoral dissertation, Ivan Franko National University of Lviv]. <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/dysertatsiia.pdf> [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. M., Otreshko, N. B., Kotaleichuk, S. P., Zhelezniak, M. H., Ishchenko, O. S., Miroshnychenko, M. M., Biletskyi, V. S. (2023). Norma (Original work published 2021). In I. M. Dziuba, A. I. Zhukovsky, M. H. Zhelezniak, et al (Eds.), *Encyclopedia of Modern Ukraine* (Vol. 23). Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research. <https://esu.com.ua/article-74024> [in Ukrainian].
- Constitution of Ukraine, Law of Ukraine No. 254к/96-BP (1996, June 28). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Civil Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 435-IV (2003, January 16). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
- Supreme Court (Civil Cassation Court). (2021, June 16). *Decision in case No. 760/20855/16-у*. https://ips.ligazakon.net/document/view/C021980?ed=2021_06_16 [in Ukrainian].
- Supreme Court (Civil Cassation Court). (2022, January 26). *Decision in case No. 750/13341/19*. <https://verdictum.ligazakon.net/document/103282428> [in Ukrainian].
- Supreme Court (Civil Cassation Court). (2022, April 13). *Decision in case No 366/599/19*. https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_13_04_2022_roku_u_spravi_366_599_19/ [in Ukrainian].
- Supreme Court (Civil Cassation Court). (2023, November 8). *Decision in case No. 285/5070/20*. https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_08_11_2023_roku_u_spravi_285_5070_20/ [in Ukrainian].
- Supreme Court (Civil Cassation Court). (2024, January 17). *Decision in case No. 308/7570/18-у*. <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117473137> [in Ukrainian].

Olena Kokhanovska

Doctor of Legal Science (SJD/JSD/DLS), Professor, Professor of the Department of Civil Law, Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Kokhanovska Olena. Imperative, Dispositive and Other Types of Intellectual Property Law Norms in the Current and Updated Civil Code of Ukraine, the Practice of their Application in the Conditions of the Modern Information Society

Abstract

The article is devoted to a comprehensive analysis of the concept, types and content of mandatory, dispositive and other rules of private law in regulating intellectual property relations in the current Civil Code of Ukraine and in the draft of its updated version, as well as the practice of their application, primarily by the courts of Ukraine. The study takes into account the specific features of the development of the information society, which determines the transformation of approaches to legal regulation in the field of intellectual property and highlights the issue of proper protection and enforcement of the rights of its subjects. The relevance of the topic is обусловed by the existence of discrepancies between the normative model of regulation and law enforcement practice concerning mandatory and dispositive rules, despite Ukraine's implementation of international standards, in particular acts of the European Union, and the ongoing recodification of civil legislation. At the same time, it is necessary to clarify the justification for the legislator's choice of a particular type of legal norms to regulate personal non-property and property intellectual property relations in the context of digitalisation and the development of information relations. The purpose of the article is to determine the specific features of mandatory and dispositive rules from the perspective of ensuring the effectiveness of legal regulation, as well as to formulate conclusions regarding the approaches of the drafters of the updated Civil Code of Ukraine to the selection of legal instruments and their impact on judicial practice. The methodological basis of the study consists of the formal-legal, comparative-legal, historical-legal, and systemic-structural methods, as well as the analysis of court decisions. It is substantiated that, notwithstanding the significance of mandatory provisions in the sphere of protection of the creator's personal non-property rights, the dispositive method, based on legal equality and the autonomy of the parties' will, remains decisive.

Keywords: imperative norms, dispositive norms, private law, intellectual property law, recodification (update) of civil legislation of Ukraine, information society.

ЛІЦЕНЗІЯ CC BY-NC-ND 4.0

дата першого надходження статті до видання 01.02.2026

дата прийняття статті до друку після рецензування 07.03.2026

дата публікації (оприлюднення) 23.03.2026